

Wstęp

Termin cyborg został po raz pierwszy naukowo wyjaśniony w roku 1960 przez Manfreda Clynesa i Nathana Kline'a w opublikowanym w czasopiśmie „Astronautics” artykule zatytułowanym *Cyborgs and space*¹. Cyborg (określenie to powstało jako połączenie trzech pierwszych liter słów: **cy**bernetyczny **org**anizm – **cybernetic organism** to według tych autorów „samosterujący układ człowiek-maszyna, przeznaczony do zastosowania w podróżach kosmicznych”² – cyborg miał być efektywniejszym eksploratorem kosmosu od człowieka, bowiem większość czynności umożliwiających mu życie realizować miał poprzez rozwiązania techniki, bez udziału świadomości³. Manfred Clynes i Nathan Kline

postulowali łączenie tego, co cielesne, materialne, z tym, co elektroniczne. Cechy, elementy i parametry otoczenia miały więc stymulować organizm, a technologiczne poszerzenia ciała [...] miały modulować, wyrównywać, dostosowywać organizm do tych warunków, gwarantując mu przeżycie [...]. Jednym z wynalazków umożliwiających zaistnienie tego stanu miała być osmotyczna pompa kapsułkowa, wynaleziona w latach 60. i testowana na myszach. Jej zadanie polegało na utrzymywaniu określonych parametrów organizmów bez potrzeby, jak się wydawało naukowcom, angażowania skomplikowanych funkcji mózgu. Sięgając do badań behawioralnych, wierzyli oni, że można bez udziału mózgu tak zaprojektować ten układ, aby zadziałał on w każdym możliwym środowisku. [...] [Osmotyczna pompa miała być – przyp. M.K.] inkorporowana do organizmu [...] [i umożli-

¹ I. Bárd, *The Doubtful Chances of Choice*, „At the Interface/Probing the Boundaries”, Vol. 85, 2012, s. 9.

² Wszystkie cytaty z literatury obcojęzycznej podaję w książce w tłumaczeniu własnym.

³ M. Clynes, N. Kline, *Cyborgs and space*, [in:] *The Cyborg Handbook*, ed. C.H. Gray, S. Mentor, H. Figueroa-Sarriera, Routledge, New York 1995, s. 17-28.

liwiać zarządzanie – przyp. M.K.] działaniem wyselekcjonowanych substancji w określonych organach. [...] [Połączenie pompy – przyp. M.K.] z mechanizmem kontroli rodzi formę kontynuowanego loopu, który będzie działał jak dopełnienie autonomicznego systemu kontroli ciała⁴.

Imre Bárd, analizując tekst *Cyborgs and Space*, spostrzega, że wiązano w nim technozautomatyzowanie działań z uzyskaniem przez człowieka-cyborga „wolności w odkrywaniu, tworzeniu, myśleniu i odczuwaniu”⁵. M. Clynes i N. Kline stworzyli zatem koncepcję cyborga, który jest wytworem aktywnego uczestnictwa człowieka we własnej ewolucji – w procesie zmiany człowieka (poprzez intencjonalne kreowanie rozwoju techniki), ukierunkowanego na maksymalizację zdolności eksploracji środowiska⁶.

Koncept cyborga konstytuuje idea zatarcia granicy pomiędzy tym, co ludzkie, i tym, co techniczne⁷. Dallas McPheeters zauważa, że w kulturze cyborgów istnienie jakichkolwiek krawędzi między człowiekiem a techniką nie ma prawa bytu – cyborgi są hybrydami ludzko-technicznymi, i to właśnie tak rozumiane zespolenie stanowi istotę ich egzystencji⁸. Cyborg jest więc człowiekiem rozszerzonym techniką⁹, jest jakby – co spostrzega Kenneth R. Fleischmann – kolejną formą ewolucji człowieka – bardziej skomplikowaną i o wyższej złożoności¹⁰.

⁴ A. Jelewska, *Ekotopie. Ekspansja technokultury*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2013, s. 211-212.

⁵ I. Bárd, *The Doubtful ...*, op. cit., s. 9

⁶ A. Clark, *Natural-Born Cyborgs: Minds, Technologies, and the Future of Human Intelligence*, Oxford University Press, Oxford 2003, s. 13.

⁷ D. McPheeter, *Cyborg Learning Theory: Technology in Education and the Blurring of Boundaries*, „World Future Review”, Vol. 6, No. 1, 2010, s. 37.

⁸ Ibidem, s. 34.

⁹ J. Lapum, Z. Fredericks, H. Beanlands, E. McCay, J. Schwind, D. Romaniuk, *A cyborg ontology in health care: traversing into the liminal space between technology and person-centred practice*, „Nursing Philosophy”, Vol. 13, No. 4, 2012, s. 276-288.

¹⁰ K.R. Fleischmann, *Sociotechnical Interaction and Cyborg–Cyborg. Interaction: Transforming the Scale and Convergence of HCI*, „The Information Society”, Vol. 25, No. 4, 2009, s. 230-231.

Cyborg, będący hybrydą natury i techniki (czy – używając słów Jacka Pyżalskiego – „połączeniem człowieka i maszyny”¹¹), nie jest jednak człekokształtnym robotem (androidem). Robot jest w pełni techniczny, jest czymś „totalnie mechanicznym”. Cyborg natomiast jest technorozbudową człowieka – jest w nim zawsze coś ludzkiego, choć nie musi być to coś fizycznego¹². Cyborg – jak dookreśla David Roden – nie jest człowiekiem i nie wie o ludzkim życiu. Jest „odczłowieczony”, dlatego jego życie jest „odczłowieczone”, jednak nie jest to życie absolutnie pozaludzkie – cyborg ma zawsze w sobie jakiś (choćby minimalny) ludzki pierwiastek¹³.

Proces cyborgizacji (odczłowieczania/przekształcania człowieka w cyborga) to zatem ukierunkowane na zwiększenie ludzkich możliwości¹⁴ splecenie rozwoju techniki z ewolucją człowieka¹⁵, to celowe zintegrowanie ludzkiego życia z postępem techniki¹⁶. Trawestując słowa Davida V. de Transcenda, można określić, że cyborgizacja to przebudowa człowieka, której projekt stanowi wytwór wyobraźni techniki¹⁷.

Bruce Mazlish uznaje, że wyłonienie się koncepcji cyborga i cyborgizacji rewolucjonizuje sposoby myślenia o człowieku w stopniu co najmniej równym powstaniu idei kopernikańskich, darwinistycznych czy freudowskich¹⁸. Co więcej, jak zauważa Radhika Gajjala, idea cyborgizacji

¹¹ J. Pyżalski, *The Digital generation gap revisited: constructive and dysfunctional patterns of social media usage*, [in:] *The impact of technology on relationships in educational settings*, ed. A. Costabile, B. Spears, Routledge, New York 2012, s. 93.

¹² M.F. Bendle, *Teleportation, Cyborgs and the Posthuman Ideology*, „Social Semiotics”, Vol. 12, No. 1, 2002, s. 57.

¹³ D. Roden, *Deconstruction and Excision in Philosophical Posthumanism*, „Journal of Evolution & Technology”, Vol. 21, No. 1, 2010, s. 29-32.

¹⁴ K.R. Fleischmann, *Sociotechnical Interaction and Cyborg–Cyborg...*, op. cit., s. 229.

¹⁵ E. Palese, *Robots and cyborgs: to be or to have a body?* „Poiesis & Praxis”, Vol. 8, No. 4, 2012, s. 191-196.

¹⁶ S. Mushiaki, *Neuroscience and nanotechnologies in Japan – beyond the hope and hype of converging technologies*, „International Journal Of Bioethics”, Vol. 22, No. 1, 2011, s. 91-97.

¹⁷ R. Kurzweil, *Nadchodzi osobliwość: kiedy człowiek przekroczy granice biologii*, tłum. E. Chodkowska, A. Nowosielska, Kurhaus Publishing, Warszawa 2013, s. 193.

¹⁸ M.F. Bendle, *Teleportation, Cyborgs...*, op. cit., s. 57.

przenika współczesne systemy myślenia o rozwoju ludzkości w sposób tak agresywny, że rodzi się wizja jej obligatoryjności – bycie cyborgiem zaczyna stawać się jedynym sposobem zapewniającym rynkową przydatność, rozumianą jako bycie atrakcyjnym produktem zdolnym do wytwarzania atrakcyjnych produktów¹⁹.

Jaka jest genealogia idei cyborgizacji? W jakim stopniu cyborgizowany jest współczesny człowiek? Czy narodzinom cyborgizacji towarzyszą przemiany sposobu postrzegania edukacji?

Niniejsza książka jest próbą odpowiedzi na te pytania. Staram się w niej udowodnić, że cyborgizacja jest ideową hybrydą nowej eugeniki i transhumanizmu oraz że genealogicznie sięga eugeniki – nowa eugenika, jak będę starał się wykazać w książce, wyłoniła się bowiem z eugeniki, a transhumanizm stanowi jej nadbudowę. Rekonstruując narodziny cyborgizacji, próbuję uchwycić także dynamikę tego procesu – powolne, subtelne wyodrębnianie się pierwszych idei cyborgizacji z eugeniki (dlatego też rekonstrukcje początku książki są jakby – patrząc powierzchownie – tylko subtelnie z cyborgizacją związane), przyśpieszone wyróżnianie się systematyzowanych idei cyborgizacji z nowej eugeniki oraz zintensyfikowane i ekstatyczne uwolnienie się w pełni dookreślonych idei cyborgizacji z transhumanizmu.

W książce przyjmuję, że eugenika, nowa eugenika i transhumanizm są systemami myślenia, czyli – według definicji Michela Foucaulta – pewnymi zespołami wypowiedzi, znajdującymi się między „ukształtowaną nauką” a „masą wiadomości nagromadzonych obok siebie”, pochodzącymi z „niejednorodnych doświadczeń, tradycji lub odkryć i powiązanych tylko identycznością podmiotu”. System myślenia to więc pewna „wiedza o systemie relacji mniej ścisłym aniżeli w przypadku nauki”, jednak odznaczająca się pewną regularnością, dzięki której można dostrzec wyod-

¹⁹ R. Gajjala, *Snapshots from sari trails: cyborgs old and new*, „Social Identities”, Vol. 17, No. 3, 2011, s. 403.

rębnianie się pewnego nurtu wypowiedzi²⁰. Eugenika, nowa eugenika i transhumanizm są zatem dla mnie pewnymi nurtami w sposobie myślenia/pisania o człowieku, jego rozwoju i dynamice jego życia.

W książce poszukuję także (przede wszystkim?) konsekwencji wynikających z narodzin idei cyborgizacji dla edukacji. Rekonstruując proces: eugenika → nowa eugenika → transhumanizm, ukazuję, jak narodzinom cyborgizacji towarzyszy – najczęściej *implicite*, z rzadka *explicite* – konstrukcja idei zmierzchu edukacji, czyli idei zbyteczności – tradycyjnie ujmowanej – edukacji w technoświecie. Zmierzch edukacji jest dla mnie formacją dyskursywną, czyli – ponownie korzystając z definicji M. Foucaulta – pewną regularnością uchwyconą w tekstach o narodzinach cyborgizacji, które „z całą pewnością nie organizują się ani w progresywnie dedukcyjną konstrukcję, ani też w dzieło podmiotu zbiorowego”²¹. Zmierzch edukacji nie jest więc końcowym potwierdzeniem jakiegokolwiek dyskursu, nie jest też reprezentacją rzeczywistego stanu współczesności – jest wyłącznie pewną regularnością myślenia o roli edukacji w technoprogresie człowieka, jest – stosując określenie M. Foucaulta – jedynie pewnym porządkiem w „spoglądaniu” na przyszłość relacji człowiek-edukacja²². Regularność ta, czy ów porządek, ukazywane są z rzadka *explicite*, najczęściej *implicite*. *Explicite* w tym sensie, że w tekstach z zakresu systemów nowej eugeniki i transhumanizmu mówi się czasami wprost o tym, że pewne działania techniczne zastępują edukację, że są od niej efektywniejsze. *Implicite* natomiast w tym znaczeniu, że w tekstach tych przedstawia się szczegółowe strategie stymulowania progresu człowieka, zupełnie z pominięciem oddziaływań edukacyjnych – wszelkie typy stymulatorów mają tu wyłącznie naturę techniczną.

²⁰ J. Topolski, *Wstęp*, [w:] M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, tłum. A. Siemek, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1977, s. 26-27.

²¹ M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, tłum. A. Siemek, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1977, s. 63-64.

²² Idem, *Narodziny kliniki*, tłum. P. Pieniążek, Wydawnictwo KR, Warszawa 1999, s. 6.

Chciałbym także zaakcentować, nie wyjaśniając w tym miejscu tego elementu jednak nazbyt szczegółowo, że regułami formacyjnymi, czyli – jak twierdzi M. Foucault – warunkami niezbędnymi do zaistnienia danej formacji dyskursywnej²³, tak rozumianego zmięzchu edukacji stają się dwie idee: wykorzystanie techniki do eliminacji genetycznej przypadkowości oraz wykorzystanie techniki do rozszerzania naturalnych ludzkich funkcji. Pierwsza z nich wiąże się z rozwojem systemów myślenia nowej eugeniki i zostanie omówiona w pierwszej części książki, druga dotyczy natomiast systemów myślenia transhumanizmu i poddana zostanie opisowi w części drugiej.

Idea zmięzchu edukacji jest więc w pewnym sensie futurologiczna – odnosi się do przyszłości i opiera się na przemianach, które mają nastąpić za chwilę. Sens pisanie o zmięzchu edukacji może być zatem łatwo podważony. Ray Kurzweil pisze jednak:

Naukowcy uczą się sceptycyzmu, ostrożności przy określaniu celów obecnych badań i unikania spekulacji na tematy spoza obecnej generacji osiągnięć naukowych. Takie podejście mogło być satysfakcjonujące wówczas, gdy generacja nauki i technologii trwała dłużej niż pokolenie ludzkie, ale obecnie, kiedy generacja postępu naukowego i technologicznego trwa jedynie kilka lat, nie służy to już interesom społeczeństwa²⁴.

Jürgen Habermas, analizując wizję technicyzacji człowieka, spostrzega ponadto:

Wszystko jedno, czy w tych spekulacjach wyrażają się mrzonki czy prognozy, które warto traktować serio, przesunięte potrzeby eschatologiczne czy nowe odmiany *science-fiction-science* – dla mnie są tylko przykładami takiej technicyzacji natury ludzkiej, która wywołuje zmianę etycznej samowiedzy gatunku. Tej nowej samowiedzy nie da się już zharmonizować z normatywną samowiedzą osób żyjących autonomicznie i żyjących odpowiedzialnie²⁵.

²³ Idem, *Archeologia wiedzy...*, op. cit., s. 64.

²⁴ R. Kurzweil, *Nadchodzi osobliwość...*, op. cit., s. 28.

²⁵ J. Habermas, *Przyszłość natury ludzkiej. Czy zmierzamy do eugeniki liberalnej?*, tłum. M. Łukasiewicz, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2003, s. 49.

Wydaje się więc, że pisanie o zmierzchu edukacji, który jest ideą w pewnym stopniu spekulatywną, nie jest całkowicie pozbawione sensu, bowiem koniecznym jest analizowanie technoświata w perspektywie wykraczającej poza „obecną generację osiągnięć naukowych”. Ponadto, nawet jeśli idea zmierzchu edukacji jest tylko mrzonką, to będąc częścią dyskursu cyborgizacji, kształtuje pewną samowiedzę ludzkiego gatunku, przekształca sposób postrzegania rzeczywistości jako takiej oraz rzeczywistości edukacyjnej.

Książka ta jest zatem pewną próbą – trawestując słowa M. Foucaulta – śledzenia „linii kruchości” sposobów myślenia o edukacji, ukierunkowaną na uchwycenie, „od którego momentu i w jaki sposób to, co jest, mogłoby nie być już tym, czym jest”, czyli chwili, gdy na poziomie konstruowanych systemów myślenia o progresie człowieka edukacja przestała być jego konstytutywnym elementem²⁶. Jest to więc próba w pewnym sensie foucaultowska, bowiem nachylona na zarejestrowanie „radikalnych przekształceń” w sposobie myślenia, różnych „cięć”, „uskoków”, „przerw” czy „zupełnie nowych form pozytywności”. Książka ta jest zorientowana na najradykałniejszą z form owych przekształceń – na powstawanie (narodziny) i zanikanie (zmierzch) idei²⁷.

*

Niniejsza książka jest kontynuacją moich poprzednich projektów, sytuujących się w obszarze badań nad relacją pomiędzy przemianami techniki a poznawczym, emocjonalnym i społecznym funkcjonowaniem człowieka. Wcześniejsze projekty, których zwieńczeniem była publikacja książek: *Między linearnością a klikaniem. O społecznych konstrukcjach*

²⁶ M. Foucault, *Strukturalizm i poststrukturalizm*, [w:] idem, *Filozofia, historia, polityka. Wybór pism*, tłum. D. Leszczyński, L. Rasiński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Wrocław 2000, s. 312-313.

²⁷ J. Topolski, *Wstęp*, [w:] M. Foucault, *Archeologia wiedzy...*, op. cit., s. 25.

podejść do uczenia się (mój doktorat opublikowany w 2012 roku), *Świat Digital Natives. Młodzież w poszukiwaniu siebie i innych* (książka napisana wspólnie z Hanną Krauze-Sikorską i opublikowana w 2013 roku) oraz pracy zbiorowej *Children in the Postmodern World. Culture – Media – Social Inequality* (zredagowanej wspólnie z Hanną Krauze-Sikorską i Anną Basińską i opublikowaną w 2014 roku), dotyczyły diagnoz pewnego istniejącego stanu i prób rozwiązania istniejących problemów teoretycznych. Bieżący projekt to natomiast diagnoza pewnej aktualnej wizji przyszłości wraz z próbą określenia statusu człowieka i edukacji w tym obrazie. Kieruję ją więc do tych wszystkich (naukowców, praktyków, pasjonatów), którzy otwarci są na dyskusję o przyszłości człowieka oraz o roli i sensie edukacji w świecie, który można nazwać technoświatem.